

**DEFTERDAR
EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ CAMİİ**
(bk. EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ CAMİİ).

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA
(ö. 1129/1717)

Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi.

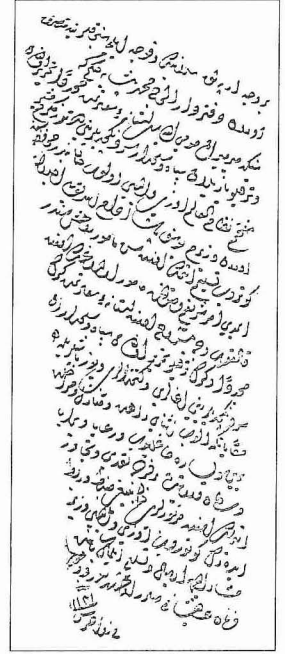
İstanbul'da doğdu. Bazı kaynaklarda Bakkalzâde (Bakkaloğlu) ve Hacı (el-Hâc) lakaplarıyla da anılmaktadır. İlk öğrenimini yaptıktan sonra küçük yaşta Rûznâmçe-i Evvel Kalemî'ne girdi. Burada Kılıç (Kıncı) Ali Efendi'nin yanında malî usulleri öğrendi. Onun himayesiyle ve kabiliyeti sayesinde defterdar mektupçuluğuna getirildi ve uzun yıllar burada çalıştı. Râmi Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasından sonra başdefterdarlığa tayin edildi (5 Mayıs 1703). Sarı Mehmed Paşa kısa aralıklarla bu makama yedi defa getirilmiştir.

İlk defterdarlığı 1703 Ağustosunda çıkan Edirne Vak'ası'na kadar sürdü. Çünkü bu sırada II. Mustafa'yı tahttan indirerek III. Ahmed'i tahta çıkaran âsiler defterdarlığa Muhsinzâde Abdullah Efendi'yi getirtmişlerdi; isyan sırasında Edirne'de bulunan Mehmed Paşa ise saklanmak zorunda kalmıştı. Fakat Abdullah Efendi, III. Ahmed'in tahta geçişini münasebetiyle askere verilecek cülûs bahşisi için gerekli parayı tedarik edemeyince âsiler Mehmed Paşa'yı tekrar defterdarlığa tayin ettirdiler.

Kısa sürede kapıkuluna cülûs bahşisi dağıtmasına rağmen yine görevinden alınan Mehmed Paşa, eski vazifesi olan rûznâmçe-i evvel memuriyetine döndü. Ancak birkaç ay sonra 29 Şubat 1704 tarihinde tekrar defterdarlığa getirildi. Daha sonra da Haziran 1705, Şubat 1708, Ocak 1712 tarihlerinde başdefterdarlık

görevinde bulundu. Ocak 1713'te Tersâne-i Âmire emini oldu. Aynı yıl içinde Prut Antlaşması'nın tâdilinde Osmanlı-Rus sınırının tesbiti için gönderilen heyette görev aldı. Ertesi yıl yedinci defa başdefterdarlığa tayin edilen Mehmed Paşa, Sadrazam Damad Ali Paşa'nın etrafındaki ilim ve fazilet sahibi devlet adamlarından biri oldu.

1715'te yapılan Mora seferinde Eğriboz'dan orduya zahire nakliyle görevlendirildi. 1716 yılında Osmanlı-Avusturya savaşına katıldı. Savaş sırasında Damad Ali Paşa'nın şehid olması üzerine ordu dağılmış ve Belgrad'a çekilmişti. Sadrazamlık mührünü bekleyenler arasında Sarı Mehmed Paşa da vardı. Fakat III. Ahmed'e yakınlığıyla bilinen Mevku-fatçı Nevşehirli İbrâhim (Paşa) tesiriyle mühür yaşı ve vezir Koca Halil Paşa'ya verildi. Bu sırada Prens Öjen (Eugène) kumandasındaki Avusturya orduları Tımsıvar'a kadar gelmişti. Mehmed Paşa yaşlı sadrazama yardım etmekle görevlendirilmiş ve padişah tarafından kendisine sadrazamlık vaadinde bulunulmuştu. Gerek bu vaad gerekse çevresindekilerin dalkavuklukları ve mühürün gecikmesi onun sabırsızlığını arttırmış, hatta sadrazamlık mührünü açıktan isteyecek kadar hırslandırmıştı. Fakat bu tutumu ve ayrıca III. Ahmed hakkındaki ileri geri sözler söylemesi aleyhine oldu. Bu davranışları ile asıl sadrazam adayı Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın eline yeni kozlar veren Mehmed Paşa ordu Edirne'ye gelinceye kadar bir süre daha oyalandı ve 1717 yılında Selânik muhafızlığına tayin edildi. Ardından, gönderilen bir fermanla, birkaç ay içinde her türlü masrafı kendi kesesinden karşılanmak üzere 3000 askerin teçhizatlandırılarak Niş ovasında hazır bulundurulması emredildi. Zor durumda kalan Mehmed Paşa, padişah hakkında söylediği sözlerle Da-

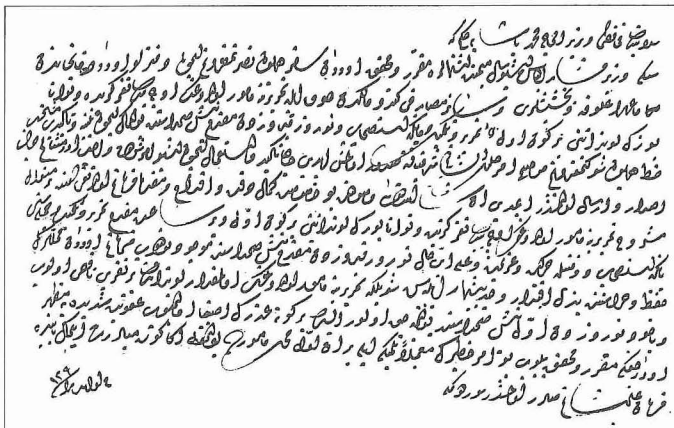

Defterdar
Sarı Mehmed
Paşa'ya
III. Ahmed'in
bir hükmi-
hümâyunu
(BA, MD,
nr. 116, s. 258)

mad İbrâhim Paşa gibi rakiplerinin eline yeni fırsatlar vermeye devam etti. Buna Selânik'te halka zulmetme, Tımsıvar'ın düşman eline geçmesine sebep olma gibi suçlamalar da eklenince Kavala Kalesi'ne hapsedildi, İstanbul'daki mallarına ve parasına el konuldu ve 1717 yılı Mart başlarında idam edildi; cesedi Kavala'daki Ulucami'nin avlusuna gömüldü.

Devletin en buhranlı devirlerinde elili yıla yakın bir süre başarılı hizmetlerde bulunan Mehmed Paşa, bazı tedbirsizlikleri ve sabırsızlıkları olsa da sarayın ve özellikle Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın entrikalarına kurban gitmiştir. Mehmed Paşa'nın Şehzade Camii civarındaki Fırzağa mahallesinde ve evinin bulunduğu Kumkapı'da iki çeşmesi vardır.

Eserleri. 1. *Zübde-i Vekâyîd*. 1714-1716 yıllarında kaleme alınan ve 1656-1704 yılları arasında cereyan eden olayları bir vekâyî'nâme tarzında nakleden eser, sadece Kahire nüshasında bulunan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan IV. Mehmed'in tahta çıkışına kadar gelen muhtasar kısım hariç tutulursa iki ana bölüme ayrılabilir. 1656-1671 yılları arasında ihtiva eden birinci bölüm bir nevi giriş niteliğinde olup çok kısadır. Müellif bu bölümde IV. Mehmed'in tahta geçişini ve hükümdarlığının ilk yıllarında ülkenin mâruz kaldığı felâketleri anlattıktan sonra çok beğendiği Köprülü Mehmed Paşa'nın ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlıkları sırasındaki olayları ve fetihleri nakleder. Eserin asıl metnini teşkil eden, 1671-1704 yılları ara-

Defterdar
Sarı Mehmed
Paşa'ya
III. Ahmed'in
bir hükmi-
hümâyunu
(BA, MD,
nr. 125, s. 185)

sındaki olayların yıl yıl anlatıldığı ikinci bölümde ise müellif bizzat içinde yaşadığı ve müşahade ettiği vak'aları anlatır. Her padişah döneminin sonunda zamanın sadrazamları, şeyhülislamları, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul kadıları ve nakîbüleşraflarının sadece tayin ve azil tarihleri belirtilerek listeleri verilir. *Zübde-i Vekāyât*'in konu başlıkları şöyle özetlenebilir: Fetihler, muhasaralar, yenilgiler, özellikle II. Viyana Muhasarası'nın ayrıntıları; çeşitli ülkelerle yapılan barış antlaşmaları, bu arada madde madde Karlofça Antlaşması; cülûs, arza girme, elçi kabul törenleriyle şehzade doğumları, sünnet ve evlenme şenlikleri, hil'at giyme, bayramlaşma ve mevlid merasimleri, mevâcib ve zahire dağıtımı; azil, nasb, katil, vefeyât ve müsadere olayları; IV. Mehmed ve II. Mustafa'nın hal'i hadiseleri ve bundan önce görülen iç karışıklıklar; müellifin bizzat içinde yaşadığı Edirne Vak'ası'nın sebepleri, safhaları ve sonucu; eyaletlerde ortaya çıkan ihtilâl ve karışıklıklar, Orta-Macar Kralı Tököly İmre'nin Osmanlı Devleti'ne ilticası; zelzele, fırtına, yangın, yağmur felâketleriyle inşaa ve tamir faaliyetleri; maliye ve para durumları ve devrin diğer sosyal olayları. *Zübde-i Vekāyât* devrine göre oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. İlim dünyasının pek dikkatini çekmeyişi, müellifinin kötü âkıbeti yanında Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi'nin (ö. 1735) eseri dolayısıyla olmalıdır. Çünkü Râşid, tarihinin 1703 yılına kadar olan kısmını hemen tamamen *Zübde-i Vekāyât* tan faydalananarak yazmış, hatta intihal derecesinde onu aynen aktarmıştır. Eserin on ikisi İstanbul kütüphanelerinde, biri Viyana Millî Kütüphanesi'nde, biri de Kahire Hidiviyye Kütüphanesi'nde olmak üzere on dört nüshası bilinmektedir. Hemen tamamı XVIII. yüzyılda istinsah edilen bu yazmaların en iyileri, Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, nr. 2382), Viyana Millî Kütüphanesi (nr. H.O. 85), Kahire Hidiviyye (nr. 160/8956) ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde (Revan, nr. 1226) bulunan nüshalardır. Sarı Mehmed Paşa'nın başlıca kaynakları Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcü't-tevârîh*'i, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr*'ı, Peçuylu İbrâhim, Ramazanzâde Mehmed Paşa, Vecîhî Hasan Efendi'nin tarihleri, Nişancı Abdi Paşa'nın *Vekāyî-nâme*'si ve *İsâzâde Târîhi*'dir. Eserin esas kısmını oluşturan olayları ise müellif daha ziyade gözlemlerine dayanarak yazmıştır. *Zübde-i*

Vekāyât üzerinde Abdülkadir Özcan tarafından doktora çalışması yapılmış, eserin tenkitli ve transkripsiyonlu metni neşre hazırlanmıştır. Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkacak olan bu kitap baskıya hazır durumdadır. Ayrıca eserin başlangıçtan 1684 yılına kadar gelen kısmı aynı kişi tarafından *Olayların Özü* adı altında sadeleştirilerek üç cilt halinde yayımlanmıştır. (İstanbul 1977-1979).

2. *Nesâyihu'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*. Tam bir siyâsetnâme* niteliğinde olan ve devletin önemli mevkilerinde uzun yıllar hizmet etmiş bir kişi olarak Mehmed Paşa'nın faydalı öğüt ve temennilerini ihtiva eden eser, yüksek mevkilerde bulunanlara rehber olması dileğiyle yazılmıştır. Müellif kitabını yer yer âyet ve hadislerle süslemiş, ayrıca Lutfi Paşa'nın *Âsafnâme*'sinden nakillerde bulunmuştur. Eser imparatorluğun yapısı hakkındaki orijinal bilgiler ihtiva etmekte ve XVIII. yüzyıldaki durumuna tenkitçi bir görüş açısından bakma imkânı vermek-

tedir. *Nesâyihu'l-vüzerâ* dokuz bölüm ve iki zeyilden ibarettir. Bu bölümlerde sadrazamın ahlâk ve davranışlarından; makam sahiplerinin hallerinden ve rüşvetin zararlarından; hazine defterdarının niteliklerinden; Yeniçeri Ocağı'nın o sıradaki durumundan; reâyânın hallerinden ve halka eziyetin kötü sonuçlarından, düşmanın ve serhat boylarının durumundan; cimrilik, cömertlik, hırs, tahmah, haset, tevazu, gurur ve iki yüzlülük gibi iyi ve kötü huylardan; sâdik dostlardan; gıybetin kötülüklerinden; timar ve zeâmet meselelerinden bahsedilir. Zeyillerde ise "bid'at-ı hasene" ve "bid'at-ı seyyie" ile timar tevcihlerinden söz edilmektedir. Defterdar Mehmed Paşa gerileme döneminin başlangıcında çevresindeki bozuklukları eleştirirken Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemini düşünmekte ve devleti Kanunî devrindeki yapısıyla karşılaştırmaktadır. Bu sebeple sistemi değil onun işleyiş tarzını tenkit etmektedir. Devlet idarecilerinde en baş-

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekāyât* adlı eserinin ilk iki sayfası (Kahire Hidiviyye Ktp., nr. 160/8956)

ta zekâ, bilgi, dürüstlük ve tecrübenin bulunması lâzım geldiğini belirtmekte, devlet memuriyetine yapılacak tayinlerde de mutlaka bu niteliklerin aranması gerektiğini vurgulamaktadır. *Nesâyihü'l-vüzerâ*'nın orijinal metni Walter Livingston Wright tarafından bir önsöz, giriş, İngilizce değerlendirme ve tercümesiyle birlikte Amerika'da yayımlanmıştır (Princeton 1935). Eserin ayrıca *Devlet Adamlarına Öğütler* adıyla Hüseyin Ragıp Uğural tarafından yapılan ve sadeleştirilmiş metinle beraber orijinal metni de ihtiva eden yeni harflerle bir neşri de vardır (Ankara 1969; İstanbul 1987). Şehid Ali Paşa'ya izâfe edilen *Ta'limât-nâme*'nin *Nesâyihü'l-vüzerâ*'nın tam bir hulâsası olduğu tesbit edilmiştir (Özcan, TED, s. 191-192).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 116, s. 258, nr. 120, s. 53-54, nr. 125, s. 185; BA, KK, *Başmuhasebe Defteri*, nr. 2322, s. 85, 91; BA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 443, 448; BA, İbnülemin-Adliye, nr. 758; BA, İbnülemin-Bahriye, nr. 1334; BA, İbnülemin-Maliye, nr. 4388, 5279; TSMA, E, nr. 1802; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (haz. Abdülkadir Özcan, doktora tezi, 1979), I, II Ed. Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3276; a.mlf., *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* (nşr. W. L. Wright), Princeton 1935, nâşirin girişi, s. 2-3, 5, 6, 11-12, 54; III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunları, I, II Ktp., nr. 6094, vr. 36^{a-b}; *Tarih*, Berlin Staatsbibliothek, nr. H. S. 216, vr. 223^a, 253^{a-b}, 264^a, 267^b; Silahdar, *Nusretname*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 5040, vr. 224^b, 229^b, 244^a, 251^b, 258^a, 262^a, 294^b, 358^{a-b}, 363^b-364^a; Râşid, *Tarih*, İstanbul 1153, I, vr. 275^a; II, vr. 5^a, 41^b, 43^a, 49^b, 57^b, 69^a, 73^b, 91^a, 92^a, 160^b, 178^{a-b}; Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 86, 134; Atâ Bey, *Tarih*, II, 99-100; *Sicill-i Osmânî*, IV, 212-213; *Osmanlı Müellifleri*, III, 52; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 597-602; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 314; Babinger (Üçok), s. 272-273; M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, Ankara 1978, II, 86-110; Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mâlî Bazı Görüş ve Faaliyetleri", *GDAAD*, sy. 10-11 (1983), s. 247-248; a.mlf., "Şehid Ali Paşa'ya İzâfe Edilen «Ta'limât-nâme»ye Dair", *TED*, sy. 12 (1982), s. 191-192; "Defteri Mehmet Paşa", *TA*, XII, 413; İsmet Parmaksızoğlu, "Mehmed Paşa, Sarı Bakaloğlu Defterdar", *a.e.*, XXIII, 423.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

DEFTERHÂNE

Osmanlılar'da
arazi ve timar
kayıtlarıyla ilgili defterlerin
saklandığı devlet dairesinin adı.

Has, zeâmet, timar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlerle ilgili günlük işlemlerin yapıldığı

Defterhâne, kaynaklarda Defterhâne-i Âmir, defter-i vilâyet, defter-i hâkânî, defter-i dergâh-ı âlî adlarıyla da geçer.

Defterhâne'nin hangi tarihte kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde timar sisteminin mevcudiyeti ve arazi tahriri yapıldığına dair daha sonraki tahrir defterleriyle Osmanlı tarihlerinde bilgi bulunması, müstakil bir halde olmasa bile Dîvân-ı Hümayun'un bünyesinde böyle bir birimin mevcut olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Osmanlı devlet teşkilâtının oluşmasında büyük tesirleri bulunan İlhanlılar ve Anadolu Selçukluları'nda da Defterhâne'ye benzer müesseselerin varlığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 89, 241-243).

Defterhâne'ye dair ilk bilgilere Fâtih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde rastlanmaktadır. Burada, hazine ve Defterhâne'nin padişahın vezîriâzamdaki mührü ile defterdarın huzurunda açılıp kapanması hükmü yer almaktadır. Kanunnâmede ayrıca Defterhâne kâtiplerinden bahsedilmekte ve bunların bayramlarda el öpmelerinin kanun olmadığı belirtilmektedir (Özcan, s. 44, 46).

Defterhâne'nin âmiri olan defter emininin teşkilâtta önemli bir yere sahip olması, Defterhâne'nin Fâtih zamanında bir daire şeklinde teşkil edilmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Fâtih devrinde umumi tahrirlerin yapılması, mülk ve vakıf toprakların timar sistemine dahil edilme teşebbüsü bu durumu desteklemektedir.

XVI. yüzyıl başlarında Defterhâne ile ilgili bilgiler artmaktadır. Mohaç (1526), Viyana (1529) ve Alman (1532) seferlerine Defterhâne'den defter eminiyle yedi sekiz ulûfeli kâtip katılmıştır (Emecen, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, s. 244). Bu seferler esnasında merkezde önemli sayıda kâtip ve şâkird bırakılması ve bunlar arasında da timar ve zeâmet sahibi kâtip ve şâkirdlerin bulunması, Defterhâne'nin bu tarihlerde önemli bir daire haline geldiğini göstermektedir. 1531'de Kanûnî Sultan Süleyman'ın, timarların dağıtılması ve bu konuda beylerbeyilerin yetkilerinin yeniden düzenlenmesiyle ilgili fermanı Defterhâne'nin gelişiminde önemli bir yer tutar. Buna göre beylerbeyilerin sadece küçük timarları (tezkiresiz timar) tevcih etmeleri, büyük gelire sahip timarları ise (tezkireli timar) o timara hak kazanmış olan sipahi bir tezkire ile merkeze teklif etmeleri ve beratın merkezden verilmesi usu-

lünün getirilmesi, Defterhâne'nin idarî faaliyetlerini önemli ölçüde arttırdı (Howard, *Ar. Ott.*, XI, 220-221). Defterhâne'nin gelişmesi, XVI. yüzyıl boyunca timar sisteminin ve merkez bürokrasisinin büyümesiyle orantılı olarak devam etti.

Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemiyle vergi miktarını tayin ve tesbit maksadıyla belirli zamanlarda her sancak için ayrı ayrı tahrir defterleri tanzim edilirdi. Yapılan bu tahrirlerin Osmanlı Devleti'nin teşkilâtlanmasında ve bu teşkilâtın bir düzen içerisinde işleminde büyük rolü vardı. Devrin şartları gereği vergilerin toplanması ve nakli güç olduğundan asker ve memurların büyük bir kısmının maaşlarını merkezî hazineden nakden ödenemekteydi. Bu sebeple askerî ve idarî vazifeliler dirlik beratları ile, maaşlarına karşılık olmak üzere bulundukları yerlerdeki vergileri kendi hesaplarına toplarlardı. Nitekim Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının (1520-1566) ilk yıllarında yapılmış tahrirlerden ve 1527-1528 yılı bütçesinden, timarların 37.000'e ulaştığı ve timar sahiplerinin toprağa dayalı vergilerin yaklaşık % 40'ını tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır. Eşkinici timar sahiplerinin beraberlerinde götürdükleri cebelülerle Osmanlı askerî gücünün ana unsuru olan 70-80.000 kişilik bir timarlı sipahi ordusu meydana gelmekteydi (İA, XII/1, s. 289). Bu sistemin iyi bir şekilde çalışması için imparatorluğun gelir kaynaklarının ayrıntılı biçimde bilinmesi ve verilmiş olan timarların takip edilmesi zorunluydu. Bundan dolayı yapılan tahrirler Defterhâne'de saklanır ve bu defterlerle ilgili günlük muameleler de buradan yürütülürdü. Mufassal ve icmal olarak iki kısma ayrılan tahrir defterleriyle günlük kayıtları ihtiva eden rûznâmçe ve derdest defterlerinin saklandığı Defterhâne devletin hazinesi mesabesindeydi. Defterhâne, Osmanlı Devleti'nde her divan toplantısından sonra çavuşbaşı tarafından padişahın vezîriâzamdaki mührüyle kapanan ve toplantı günleri açılan üç hazineden birisi durumundaydı.

Defterhâne Personeli. Defterhâne defter emini denilen bir memurun idaresi altında bulunuyordu. Nişancının maiyetinde görev yapan defter emini, XVI. yüzyıldan sonra nişancının yetkilerinin azalması ile onun üstünde bir mevki kazanmıştır. Bu sebeple bundan sonra nişancının yetkisinde bulunan timar ve zeâmet işleri defter emini ve reisülküttâb tarafından görülmüştür. Defterhâne'nin